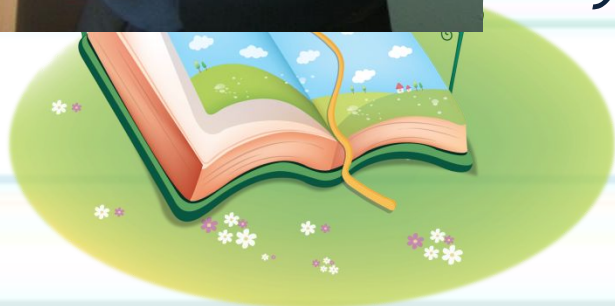

Төлөвилел Доңгак Барыкаан-Тываның бир дугаар херээжен чогаалчызы

Төлөвилелди кылган өөреникчи:
Ондар Аюш, Хөндергей ортумак
школазының 3-ку классчызы
Удуртукчу башкызы: Куулар
Сесек Кертик-ооловна

Көстүп чыдар көк-ле дээрим!
Көктүг-шыктыг Хөндөргейим!
Булуттүг дээрден чаңнык дүшпезин,
Будуктүг ыяштан чарты тоглавазын.

Ыраажы - Хем унун дургаар
Ырлыг улус чурттаар болзун.
Каргыраалаан оолдарлыг болзун,
Каттыраңнаан кыстарлыг болзун.

Д.Барыкаан
«Шагаа ёзулалы» деп шүлүүндөн үзүндү

**Төлевилелдинң темазы:
Донгак Барыкаан-
Тываның бир дугаар
херээжен чогаалчызы**

Сизова Р.И. Сегимова Р.Ф.

Сорулгазы:

Тываның бир дугаар херээжен чогаалчызы **Доңгак Барыкаанның** допчу намдарын номнардан, Хөндөргей суурда төрелдеринден, уйнуктарындан дыңнап бижиири, ооң шүлүктерин тыва шүлүктер чыындыларындан чыып, өөренип көөрү.

Төлевилелдин онза чугулазы:

Тываның бир дугаар херээжен
чогаалчызы Хөндөргей чурттуг
боорга, бодум Хөндөргейде чурттап
турар болгаш сонургап, бо
төлевилелди кылып эгелээн мен.

Ажылды чорударының аргалары:

1. Чогаалчының допчу намдарын номнардан номчуп, өөренип көөрү;
2. Чогаалчының дугайында ооң Хөндергей суурда төрелдеринден, уйнуктарындан дыңнап бижиири;
3. Д.Барыкаанның шулуктерин школаның ном саңы, суурнуң ном саңындан, интернет четкизинден чыып тывары;

Шинчилел ажилдарын чоруткан

оруум:

1. Ленина кудумчузу бажың 20 – Ооржак О.Д.
2. Бурзекей кудумчузу, бажың 32 – Артседи Б. Ө.
3. Октябрьская кудумчузу, бажың 15-школа
4. Ленина кудумчузу, бажың 5 мээң бажыңым.
5. М.Доруг-оол кудумчузу бажың 7-2 – Сат Орлан Сергежикович

Бо кудумчуларны кезип тургаш, чогаалчы Доңгак Барыкаанның дугайында билип, ооң төрелдерин чурукка тырттырып алган мен.

Билдинмес сөстөр-биле ажыл

Алгышчы – алгыш-йөрээл салыр кижиге,
алгышчы кижиге дээрге, анаа эвес, чечен-
мерген дылдыг, сөскур кижиге;

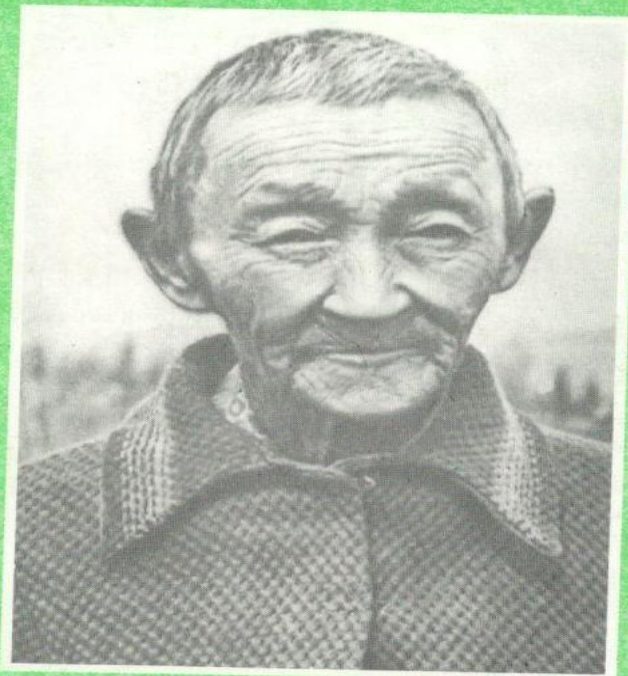
Изекчи – баштайгы салыкчызы, баштаан
кижизи;

Чыыш-чоннуң чыгыры, хурал;

БАРЫКААН ДОҢГАК

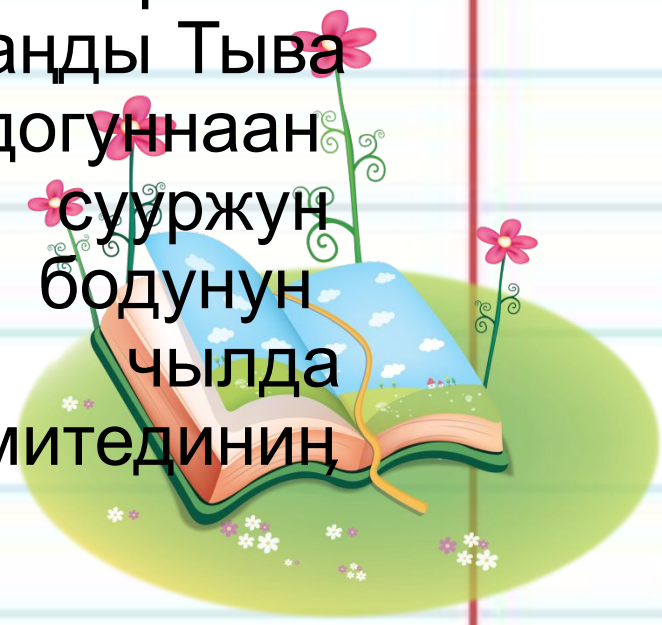
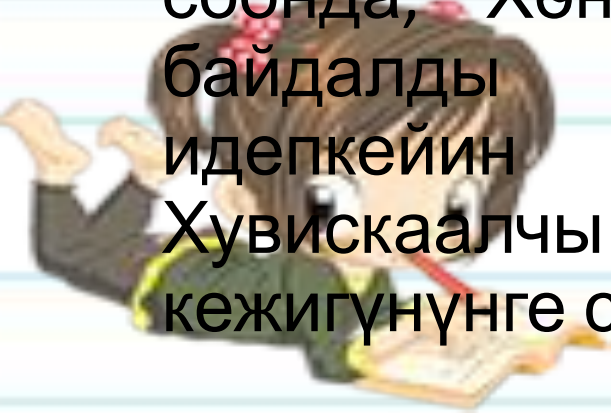

Дарга шуваганчы

Доңгак Хуралбай уруу Барыкаанның допчу намдары

Доңгак Хуралбай уруу Барыкаан (шола ады Дарга шугаганчы) 1898 чылдың сентябрь 23-те Чөөн-Хемчик кожууннуң Хөндергей сумузунга Бедик-Тей деп черге арат Доңгак Хуралбайның өг-булезинге төруттунген. Кады чурттаан өөнүң ээзи моол уктуг кижиге чораан. Ынчангаштың аныяандан тура моол дылды өөренип шиңгээдип апкан. 1921 чылда Таңды Тыва Арат Республика бодарап догуннаан соонда, Хөндергей сумузунга сууржун байдалды хөгжүдеринге бодунун идепкейин көргүскен. 1925 чылда Хувискаалчы намның Төп комитединиң кежигүнүңге соңгуткан.

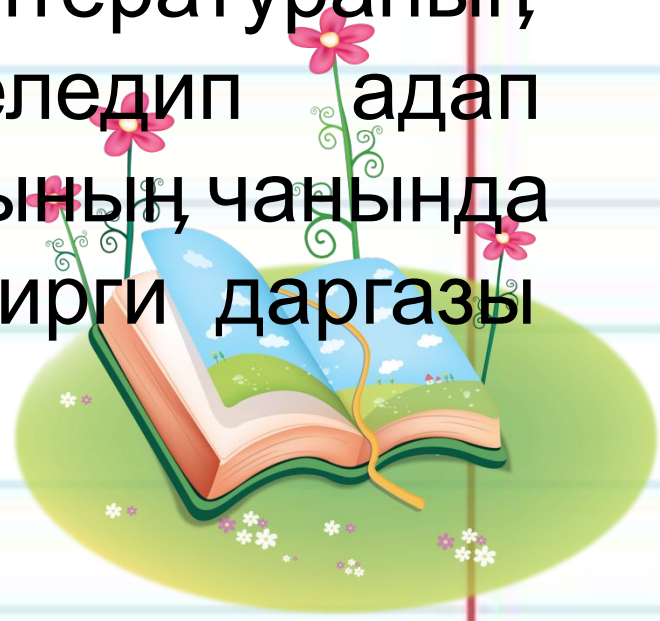
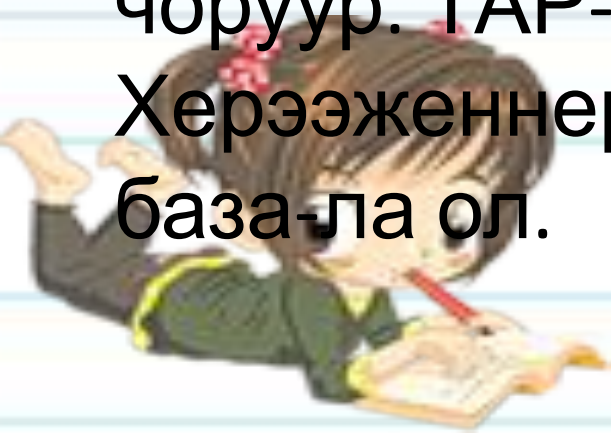

Чыыш болган черлерге тыва улустуң аас-чогаалының янзы-буру хевирлеринден үлегерлээн шүлүктерни, тоолдарны, алгыштарны аныяк салгалга үлегер-чижек кылдыр дамчыдып берип чораан. Тыва чоннуң чечен чогаалының изекчизи, эң баштайгы тыва херээжен шүлкүчү, тоолчу, алгышчы Хуралбай уруу Донгак Барыкаан 1975 чылдың июль 13-те өскен төрээн чери Хөндергей суурга мөчээн.

Бир дугаар шүлүү «Марттын сези»

1929 чылдың март 30-де Барыыкаан Доңгактын «Марттын сези» деп шүлүү «Тыванын шыны» солунга парлаттынган. Ол хевээр бөгунге чедир Барыкаан Донгакты улус чон тыва литератураның «кырган-авазы» деп эргеледип адап чоруур. ТАР-ның Төп хораазының чанында Херээженнер килдизиниң бирги даргазы база-ла ол.

Доңгак Барыкааннын шүлүктөри

- «Шагаа ёзулалы», «Хувискаалдың оруу»
1954 чыл
- «Көрүп алза», 1973 чыл
- Хөндөргейниң аныяктарыңга чагыым,
1973чылдын август 7

Мээң эң-не сонургаан чуулум, бо чогаалчының Хондергейнің аныяктарыңа арттырган чагыын мээң кырган-авам биске «Кырган-авам аптаразы» деп класс шагыңа чугаалап бергени.

Чогаалчының улуг уруу

Кара-Сал Дензиваа Элбековна - бугу назынында малчыннап чораан

Уруглары:

1. Кара-Сал Демчик-Карбы
Доржуевич- чылгычылап
чораан.

2. Ооржак Оюмаа Доржуевна-
поварлап чораан.

3. Кара-Сал Елизавета
Доржуевна-

Кара-Сал Александр –
Хайыраканда мал эмчизи.

4. Оюн Лидия -.

5. Кара-Сал Хеймер-оол –
малчыннап чораан.

*Уруунуң Хөндөргөйде чурттап чоруур уруу Ооржак
Оюмаа Доржуевна*

Хөндөргөй сумузунуң хундулуг чурттакчызы, хөй ажы-
төлдуң ынак авазы.

Уруглары:

1. **Сат** **Чаяна**
Дугаржаповна –
Чадаананың дугаары 3
школазында эге класс
башкызы.
2. **Ооржак** **Алик**
Дугаржапович -чолаачы
3. **Ховалыг** **Аржаана**
Дугаржаповна- повар
мергежилдиг.

Оглу
Артседди Василий Элбекович -
Хөндергей ортумак школазынга ыры башкылап
чораан

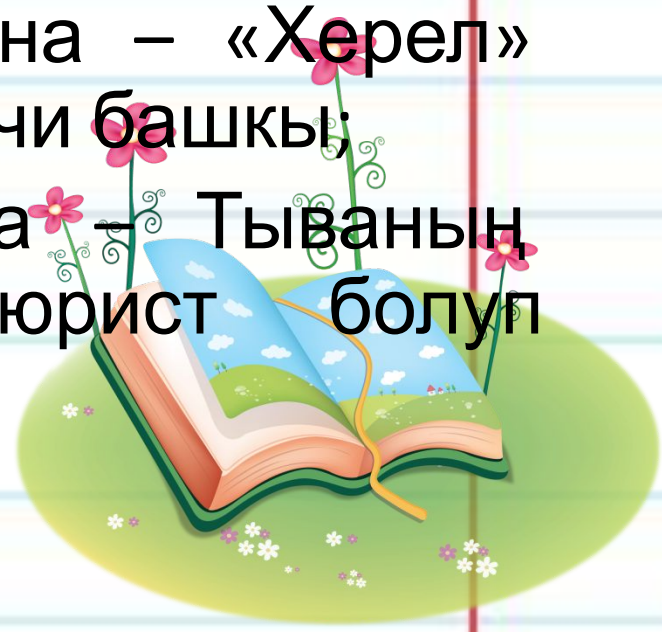
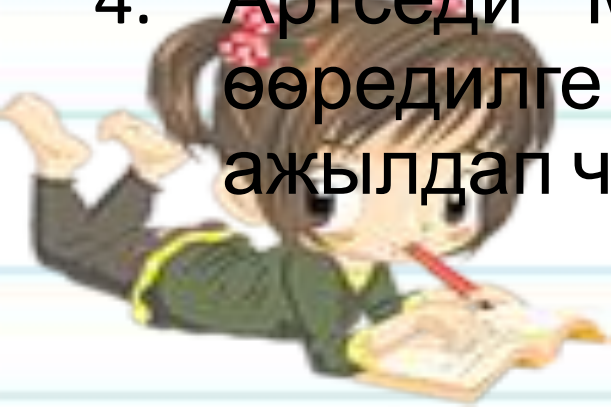

Артседди Василийниң өөнүң ишти, керни- Артседди
Байлак Өзбен-ооловна, «Херел» уруглар садының,
эргелекчизи болуп үр үеде ажылдааш, хүндүлүг
дыштанылгаже үнген.

Василий деп оглунуң ажы- төлү:

1. Артседи Ямилия Васильевна –Кызыл хоорайда улуг эмчи;
2. Артседи Изольда Васильевна- амгы үеде Хөндергей сумузунуң «Херел» аттыг уруглар садының эргелекчизи;
3. Артседи Венера Васильевна – «Херел» уруглар садында кижизидикчи башкы;
4. Артседи Майя Васильевна – Тываның өөредилге яамызында юрист болуп ажылдап чоруур.

Чоруттунган ажилдың кол түңнелдери:

Ажылды чорудуп тургаш, мен Тываның
бирги херээжен чогаалчызы Доңгак
Хуралбай уруу Барыкаанның дугайында
ооң төрелдеринден эки билип алганым
меңээ кончуг ажыктыг болган.

Ажыглаан чогаал:

- «Доңгак Барыкаан», К, 2003ч
- Интернет четкизи,
- Чогаалдар чыындызы, 2001ч

Коргениңер дээш четтирдим!

